

УДК 334.722:338.43.01

СКИБА Т.В., к.е.н.,  
м. Житомир

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

**Анотація.** Здійснено теоретико-методологічне дослідження засад та особливостей розвитку сільського підприємництва. Встановлено роль та ключові особливості сільського підприємництва в рамках сільської економіки. Визначено основні особистісні переваги та недоліки сільського підприємництва.

**Ключові слова:** сільська економіка, агробізнес, підприємництво, сільське підприємництво, функції сільського підприємництва.

**Аннотация.** Осуществлено теоретико-методологическое исследование принципов и особенностей развития сельского предпринимательства. Установлена роль и ключевые особенности сельского предпринимательства в рамках сельской экономики. Определены основные личностные преимущества и недостатки сельского предпринимательства.

**Ключевые слова:** сельская экономика, агробизнес, предпринимательство, сельское предпринимательство, функции сельского предпринимательства.

**Abstract.** The theoretical and methodological essence and features of the rural entrepreneurship are researched. The role and the key features of rural entrepreneurship within the rural economy are proposed. The basic personal advantages and disadvantages of rural entrepreneurship are defined.

**Key words:** rural economics, agribusiness, entrepreneurship, rural entrepreneurship, functions of the rural entrepreneurship.

**Постановка проблеми.** Сучасне розуміння сутності сільського підприємництва значною мірою розкривається через призму його значення для сільського населення. Таке підприємництво є особливим яви-

щем, оскільки розвивається відповідно до специфічних умов ареалу базування – сільських територій, їх ендогенного потенціалу з однієї сторони та потреб жителів з іншої. Сільське підприємництво відіграє вагомую соціально-економічну роль у сільському розвитку, оскільки забезпечує істотний внесок у валовий продукт, який формується на сільських територіях; створює основну частку робочих місць; безпосередньо пов'язане з формуванням "середнього класу"; є джерелом соціальної та політичної стабільності; сприяє розвитку інноваційних технологій, які традиційно є менш поширеними у сільській місцевості через відносно консервативний спосіб сільського життя. З огляду на це, особливого значення набуває проблема розвитку сільського підприємництва, яке є катализатором суспільного виробництва, невід'ємним атрибутом та, водночас, об'єктом необхідних соціальних та економічних трансформацій, ключовим елементом формування механізму саморозвитку сільських територій.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема розвитку сільського підприємництва і його впливу на суспільний поступ досить популярна у вітчизняній літературі. Серед сучасних наукових дослідників, що займаються питаннями виникнення, функціонування і розвитку сільського підприємництва необхідно виділити праці О. Бородіної, З. Варналія, Ю. Губені, В. Зіновчука, М. Ільчука, С. Кваші, І. Костирка, В. Липчука, М. Маліка, Л. Михайлової, П. Музики, І. Прокопи, Л. Романової, П. Саблука, Г. Черевка, В. Юрчишина та інших. Попри ґрунтовні й багатопланові наукові розробки, потребують обґрунтування теоретико-методологічні засади розвитку сільського підприємництва, а особливо стосовно ролі в цьому процесі особистісних переваг сільського підприємництва, досліджені недостатньо, що й зумовило мету даного дослідження.

**Викладення основного матеріалу.** Становлення сільського підприємництва як елементу ринкової економіки відбувається протягом останніх двадцяти років, протягом яких цей сектор формувалася і розвивалася в складних економічних, соціальних, політичних умовах, що обумовлює його сучасний стан та рівень розвитку. В зазначених умовах традиційними для розуміння його сутності є такі методологічні підходи, як: по-перше, певне соціально-економічне явище; по-друге, об'єкт статистичного обліку, та, по-третє, об'єкт державного впливу (регулюючого, фінансового тощо). В основі наведених підходів лежить домінування кількісних або якісних критеріїв дослідження, а тому в заданому контексті найбільш правомірним буде застосування саме першого підходу, який фокусується на якісних рисах підприємництва.

Явище сучасного сільського підприємництва має безліч важливих властивостей як економічного, так і соціального характеру, оскільки його сутність полягає в приватнопідприємницькій ініціативі широких

верств населення. Сільське підприємництво є приватним за своєю суттю (хоча іноді може приймати суспільні форми, наприклад, кооперативні, які найбільшою мірою присутні у сільськогосподарському сегменті підприємництва) та виступає у вигляді безлічі різних за розміром незалежних підприємницьких формувань, кожне з яких належить одній особі або невеликій їх групі (в тому числі – сім'ї).

Зважаючи на домінування в структурі сільської економіки галузі сільського господарства, досить часто в науковій літературі поняття сільського підприємництва ототожнюється з сільськогосподарським підприємництвом або агробізнесом. Проте вважати ці терміни синонімічними неправомірно, оскільки агробізнес, за визначенням О. Яценко [1, с. 185], є складовою економіки країни, що передбачає прогресивну форму організації виробництва аграрної продукції. Розвиваючи розуміння сутності агробізнесу, Я. Козьміна виокремлює такі його системні компоненти як спеціалізація, кооперація, інтеграція, концентрація, інтенсивність, управління, техніка і технологія [2, с. 16]. У свою чергу, системні компоненти знаходяться в діалектичній взаємодії із системоутворюючими складовими: природними, біологічними, політичними, науково-технічними, соціально-демографічними, організаційно-правовими, економічними. Взаємодія факторів функціонування і розвитку ініціює появу структурних і функціональних змін у системах господарювання АПК.

Отже, агробізнес є формою реалізації підприємницької діяльності у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, а тому він є елементом більш складного за своєю сутністю та масштабами здійснення, а також галузевим охопленням явища сільського підприємництва. Зважаючи на дуальну природу останнього – економічну та соціальну – необхідно виокремити його значимість як для формування економічного базису сільських територій, так і відносно забезпечення суспільного життя.

В економічній площині сільське підприємництво забезпечує оптимізацію процесів поєднання факторів виробництва на принципах функціональної відповідності та комбінаційного поєднання ресурсів, а здійснює акумулювання елементів виробничого потенціалу сільських територій, які зазнали негативного руйнівного впливу внаслідок приватизаційних процесів та трансформаційних змін, з метою формування конкурентоспроможного продукту. Незважаючи на такі економічні особливості становлення сільського підприємництва, можна стверджувати про його системний характер, що виражається через послідовне перетворення вхідних ресурсів у вихідний результат завдяки потенціалу підприємця.

В контексті системного підходу до пізнання сутності сільського підприємництва, обґрунтованою слід вважати позицію Ф. Хамідулліна, на думку якого воно є складною, імовірнісною, динамічною систе-

мою, що охоплює процеси виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. У матеріально-виробничому розумінні, її вхідом є матеріально-речові потоки природних і виробничих ресурсів, інформація, а виходом – матеріально-речові потоки предметів споживання, послуг, продукції, призначеної для накопичення та відшкодування, а також відходів виробництва. Натомість у соціально-економічному аспекті її вхідом є певні соціально-економічні відносини людей у суспільстві, виходом – відтворені й розвинені системою виробничі відносини, зміст яких визначається регульованим і саморегульованим співвідношенням елементів власності [3, с. 172]. Зважаючи на це, сільське підприємництво повинно бути обґрунтовано економічно, логічно вписуватися в систему побудованих виробничих відносин на сільських територіях, демонструвати переваги перед не-підприємницькими способами господарювання, забезпечувати більш ефективне використання матеріальних і фінансових ресурсів, науково-технічний прогрес, зростання продуктивності праці.

З економічної точки зору сільське підприємництво можна вважати каталізатором економічного розвитку завдяки впливу на структурну перебудову сільської економіки, збільшення обсягів виробництва і надання послуг, стимулювання інвестиційної діяльності, підвищення рівня попиту і пропозиції, швидшому оновленню техніко-технологічної бази і номенклатури продукції, стимулюванню господарської активності на сільських територіях та ін., про що зокрема зазначає і Г. Мадрига [4, с. 154].

Суспільне значення сільського підприємництва полягає в тому, що:

- підприємництво забезпечує стабільність суспільного і політичного життя через зайнятість населення, його добробут через розвиток економіки та стабільність;
- підприємницька діяльність – це єдине прийнятне та визнане соціумом джерело багатства і значимості держави та суспільства;
- підприємець особисто зацікавлений в успіху і прикладає для його досягнення всі зусилля, йому не потрібна інша мотивація, крім його успіху;
- підприємництво сприяє науково-технічному прогресу та прогресові взагалі, однак підтримує консервативні настрої;
- підприємницьке середовище орієнтоване не лише на прибуток, але й на тривалість діяльності, тому воно дбає про збереження ресурсів і довкілля, розвиток людського капіталу, стабільність середовища тощо [5, с. 17-18].

Поряд з цим, З. Артимьяк наголошує, що суспільне значення сільського підприємництва виявляється, головним чином, через прямий та опосередкований вплив на процес відтворення соціального життя селян, а саме: умов існування, соціальних якостей та

системи соціальних відносин [6, с. 64]. Доповнюючи позицію З. Артимьяк, Т. Венкова стверджує, що критерії впливу підприємництва на життєдіяльність сільського соціуму визначаються метою створення умов його розширеного відтворення, раціонального розподілу за сферами зайнятості, а також формування нових соціально-ціннісних орієнтацій, що сприяють реалізації потенціалу ділової активності всього сільського населення [7, с. 7]. Крім того, підприємництво є особливим видом культури, який має конкретні значення та зміст, що пов'язані з проблемою відтворення ціннісного середовища.

Також важливою є взаємодія підприємництва і суспільства з огляду на те, що розвиток першого має супроводжуватися підвищенням добробуту сільського населення, більш повним задоволенням суспільних потреб, нівелювати розподіл селян за рівнем доходів, забезпечувати суттєві та позитивні зміни у суспільстві, сприяти вирішенню соціальних проблем. Інакше кажучи, підприємництво налагоджує процес узгодження інтересів людини і суспільства. Водночас, згідно з економічними законами розвитку, здійснення сільського підприємництва полягає у веденні сільським населенням діяльності з метою реалізації власних підприємницьких ініціатив для отримання доходу та досягнення соціального ефекту.

Проте в контексті зміни традиційного прагматичного сприйняття явища підприємництва, зокрема сільського, необхідно перейти до нової його парадигми, оскільки класична не відповідає реаліям. Якщо раніше для сільського підприємництва проблемними факторами були інформація, фінанси, знання, приміщення, реєстрація, ліцензії, оподаткування, то тепер головним дефіцитом є людський потенціал. Як наслідок, рівень розвитку підприємницької діяльності не задовольняє ані державні інституції, ані самих підприємців, ані суспільство і, врешті решт, стримує потенційно можливий розвиток економіки сільських територій і забезпечення добробуту населення. На жаль, сільське підприємництво, що впродовж багатьох років виникало як спосіб виживання для самих підприємців та їх родин, так і залишилося "бізнесом виживання", не сформувавшись у повноцінний сектор економіки, як це має місце в розвинених країнах. Мається на увазі, що сільське підприємництво, окрім функції задоволення місцевих потреб (торгівля, послуги, будівництво тощо), несе і ряд інших важливих економічних навантажень.

На основі зазначеного вище можна зробити проміжний висновок про те, що сільське підприємництво є соціально-економічним явищем, що передбачає повторювану взаємодію людей, здійснювану в соціальному просторі в процесі виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. Ключовими особливостями ролі сільського підприємництва необхідно вважати такі, як: *по-перше*, підприємництво є важелем змін структури сільської економіки,

оскільки збільшення кількості підприємців сприяє диверсифікації її галузей та структури зайнятості; *по-друге*, розвиток підприємництва створює сприятливе середовище для конкуренції – забезпечуючи освоєння нових перспективних видів діяльності, підприємці розробляють та впроваджують інновації, змушуючи тим самим конкурентів також оновлювати виробництво та удосконалювати бізнес; *по-третє*, підприємництво забезпечує високі стимули до праці. З однієї сторони, з метою отримання власних результатів від бізнесу селяни, які ведуть власний бізнес, зацікавлені в якісній і продуктивній праці. З іншої – люди, які працюють за наймом, зважаючи на проблеми функціонування ринку праці на сільських територіях прагнуть до повноцінного використання переваг зайнятості у сільських підприємницьких формуваннях за рахунок

добросовісного використання трудових зобов’язань; *по-четверте*, підприємництво стримує відтік працездатного населення з сільської місцевості, тим самим гальмуючи стрімкі депопуляційні процеси. Зазначені особливості сільського підприємництва обумовлюють не лише його роль у сільському розвитку, а й визначають переваги та недоліки участі в ньому для головних суб’єктів – сільських підприємців (рис. 1).

Виходячи зі сказаного вище, очевидно, що підприємництво як специфічний вид діяльності на сільських територіях пов’язується з множиною суспільно- та економічно значимих функцій. Узагальнення існуючих теоретико-методологічних напрацювань стосовно проблеми підприємницької діяльності, зокрема на сільських територіях, дозволило виділити такі основні функції підприємництва (рис. 2):

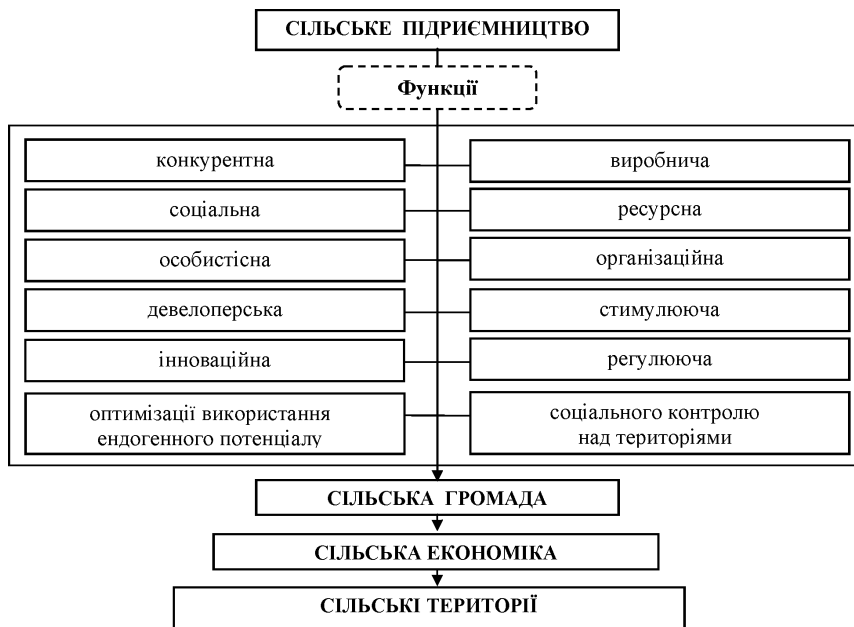


Рис. 2. Функції сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

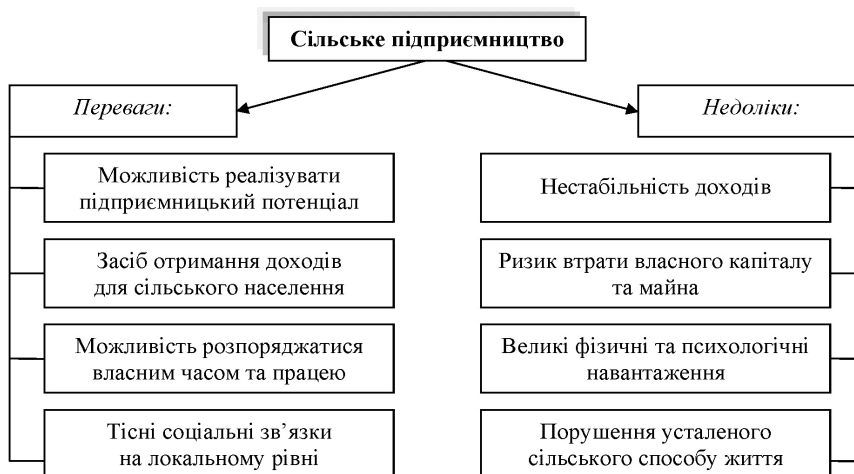


Рис. 1. Особистісні переваги та недоліки сільського підприємництва

Джерело: власні дослідження.

- *виробнича* – полягає у виробленні товарів та наданні послуг, які характеризуються оригінальністю і орієнтовані на індивідуальні запити споживача;
- *ресурсна* – передбачає мобілізацію на добровільних засадах матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних, інтелектуальних та інших ресурсів.
- *організаційна* – полягає в безпосередній організації виробництва, збуту, реклами тощо, зводиться до поєднання ресурсів в оптимальних пропорціях здійснення контролю за їх використанням;
- *стимулююча (мотиваційна)* – передбачає формування стимулюючого механізму ефективного використання ресурсів з урахуванням досягнень науки, техніки, управління організації виробництва, а також до максимального задоволення потреб споживача;
- *інноваційна* – полягає в сприянні генеруванню та реалізації нових комерційних ідей і виживання за рахунок пошуку незайнятої ніші, зорієнтованих на веденні конкурентної боротьби на ринку;
- *конкурентна* – посилює конкуренцію на ринках товарів і послуг (внутрішньогалузеву), а також багато в чому впливає на інтенсивність міжгалузевої конкуренції;
- *соціальна* – з однієї сторони, ця функція проявляється у підвищенні рівня зайнятості населення, з іншої – через розвиток трудових ресурсів, оскільки фахівці, які починають кар'єру на малих підприємствах, потім можуть переходити на великі підприємства, вже маючи практичний досвід;
- *регулююча* – охоплює конкурентну і соціальну функції, але має і самостійне значення, оскільки через регулювання діяльності та розвитку підприємництва держава має можливість впливати на інші сектори економіки та окремі економічні процеси;
- *особистісна* – передбачає реалізацію власної мети підприємця, отримання ним задоволення від своєї діяльності.
- *девелоперська* – підприємницька діяльність не тільки здійснює прямий і непрямий внесок у забезпечення економічного зростання, а й стимулює економічний розвиток [8, с. 56].

Зважаючи на особливості розгортання явища підприємницької діяльності в умовах сільських територій, що виявлені в дослідженні, необхідністю є розширення встановленого переліку його основних функцій такими, як: соціального контролю над територіями та оптимізації використання ендogenous потенціалу. Функція *соціального контролю над територіями* – це сукупність норм, інститутів і відносин, які передбачають зростання самосвідомості сільських підприємців як лідерського активу сільської громади,

з метою підвищення впорядкованості поведінки та активізації взаємодії із оточуючим середовищем для підтримки громадського порядку і суспільного згуртування.

Функція *оптимізації використання ендogenous потенціалу* полягає у максимально ефективному поєднанні структурних елементів, внутрішньо економічного та суспільного потенціалу з урахуванням їх відмінностей у соціально-економічному розвитку та регіональної специфіки ведення господарської діяльності для забезпечення комплексності розвитку територіальних громад.

Виходячи із наведеного переліку функцій сільського підприємництва, можна стверджувати, що його основна мета полягає у забезпеченні позитивного впливу на соціально-економічний розвиток сільської громади завдяки балансуванню та реалізації економічних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності на основі використання ендogenous потенціалу сільської території та забезпечення потреб сільського населення.

Важливо відмітити, що інтенсивність та ефективність розвитку сільського підприємництва залежить від дії різноманітних чинників, що в умовах ринку вимагає забезпечення багатокладності економіки, в рамках якої сільське підприємництво виступатиме в ролі основної організаційної форми виробництва, стане базисом для економічного розвитку [9, с. 118]. Крім того, воно дасть змогу селянам забезпечити себе відповідним рівнем доходу і пристосуватися до мінливих умов господарювання, подолати властивий сучасному стану сільської економіки його стихійний характер та спрямувати на сталий розвиток і довготривалу ефективність.

**Висновки.** Отже, сільське підприємництво в існуючих соціально-економічних та інституційних умовах є рушієм сільського розвитку, що спонукає до трансформації економічного, соціального і культурного життя селян. Розвиток підприємництва відкриває нові можливості для розбудови сільської економіки, підвищення рівня життя, зростання зайнятості та поліпшення добробуту населення, повноцінного використання людського ресурсу, що, в свою чергу, сприяє залученню все більшої кількості селян до підприємницьких процесів та розв'язання накопичених соціальних та економічних проблем.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Яценко О. Н. Развитие агробизнеса на рынке продукции пчеловодства / О. Н. Яценко // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. – 2010. – № 21(2). – Р. 185-193.
2. Козьміна Я. Ю. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.07.02 / Я. Ю. Козьміна; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://base.dnsgb.com.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis\\_64?](http://base.dnsgb.com.ua/cgi-bin/irbis64r/cgiirbis_64?)

3. Хамидуллин Ф. Ф. Развитие методологии исследования малого бизнеса / Ф. Ф. Хамидуллин // Проблемы современной экономики. – 2006. – № 3/4. – С. 171-174.
4. Мадрига Г. М. Поняття, місце і роль малих підприємств в економіці: економічні та соціальні аспекти / Г. М. Мадрига // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку: [зб. наук. пр.] / відп. ред. О. Є. Кузьмін. – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2013. – С. 154-163.
5. Губені Ю. Е. Основи підприємництва та агробізнесу / Ю. Е. Губені. – Львів: Українські технології, 2002. – 256 с.
6. Артимяк З. С. Розвиток форм підприємництва в аграрному секторі та їх ефективність: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04 / З. С. Артимяк. – Львів, 2008. – 20 с.
7. Венкова Т. В. Роль підприємництва в решении социально-экономических проблем аграрной сферы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 / Т. В. Венкова. – Черкесск, 1999. – 20 с.
8. Варналій З. С. Основи підприємницької діяльності / З. С. Варналій, В. О. Сизоненко. – К.: Знання України, 2004. – 404 с.
9. Скиба Т. В. Детермінанти розвитку сільського підприємництва / Т. В. Скиба // Регіональна економіка – 2012. – № 2(64). – С. 55-63.